

УДК 342.7

А. Ковбан,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та кримінального права
Національного університету «Одеська морська академія»

ЗМІСТ І ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

Обравши шлях незалежності, Україна підтвердила своє прагнення розвинути і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, найвищою соціальною цінністю для якої є людина, її права і свободи, її життя та здоров'я.

Одним із найважливіших елементів у системі прав людини є право на життя. Право на життя належить до фундаментальних прав людини й закріплене в найважливіших міжнародних договорах і ст. 27 Конституції України, відповідаючи міжнародно-правовим документам.

Значний внесок у розробку інституційного механізму забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина зробили С.А. Авак'ян, М.О. Баймуратов, Б.М. Габричидзе, А.З. Георгіца, В.В. Копейчиков, О.Л. Копиленко, О.О. Кутафін, В.О. Лучін, П.М. Любченко, О.В. Марцеляк, В.М. Селіванов, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Є. Чиркін, В.М. Шаповал та ін.

Проте теоретичні й конституційно-правові засади права на життя досі не сформовані, нез'ясованими залишаються його еволюція, об'єкт і складові елементи змісту, загальні принципи законодавчого забезпечення, інституційний механізм реалізації тощо.

У статті досліджуються теоретичні концепції права на життя та формулюються загальні підходи до забезпечення цього конституційного права особи у вітчизняному законодавстві з урахуванням сучасних правових реалій, здійснюється порівняльна характеристика із законодавством зарубіжних країн.

Найважливішим і найціннішим правом людини є право людини на життя. Зазначене право має природний характер і закріплене в міжнародно-правових документах, які визнані всіма державами світу. Ст. 3 Загальної декларації прав людини зазначено, що «кожна людина має право на життя, на свободу й особисту недоторканність» [2]. У ст. 2 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. зазначається, що право на життя захищається законом і жодна людина не може бути навмисно позбавлена цього права [3]. Положення міжнародно-правових актів повністю відображені в Основному Законі України. Так, у преамбулі до Конституції України проголошується, що держава дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, а в ст. 3 Основного Закону зафіксовано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». У ст. 27 Конституції закріплено, що кожна людина має невід'ємне право на життя й ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [1]. Водночас кожен має право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань. Уперше на законодавчому рівні це право було закріплено в тексті Декларації незалежності США 1776 р., яка базується на припущенні, що всі люди є рівними, а право на життя є невід'ємним правом. Право на життя осіб віком до 18 років та обов'язок держави гарантувати це право визнається ст. 6 Конвенції ООН про права дитини. Єдиним

міжнародно-правовим актом, згідно з положеннями якого (ст. 4) моментом виникнення права на життя вважається момент зачаття дитини, є Американська конвенція про права людини [6]: «Кожен має право на повагу до його життя. Це право захищається законом і, як правило, з моменту зачаття...».

Окрім Конвенції, іншими правовими джерелами, які потрібно брати до уваги під час розгляду скарг на надмірне застосування сили, є стандарти ООН. Проте кожна держава повинна захищати право людини на життя й виконувати певні обов'язки: не позбавляти будь-яку особу життя свавільно та не на підставі закону; забороняється екстрадиція особи до держави, в якій до неї може бути застосована смертна кара; забороняється вислання особи до держави, в якій буде існувати загроза її життю; криміналізувати вбивство та інші випадки насильницького свавільного позбавлення життя; забезпечувати захист права на життя за умов, коли існує висока вірогідність абсолютної загрози життю особи; забезпечити ефективно і швидко розслідування випадків позбавлення життя.

Конституція України 1996 р. визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3). А ст. 27 закріплює положення: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини», що є свідченням вибору Україною європейських природно-правових цінностей.

Після вступу України до Ради Європи виконання смертних вироків спочатку було призупинено «де-факто», але суди продовжували їх виносити. Лише з прийняттям нового Кримінального кодексу України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р., смертна кара як вид покарання остаточно зникла. У Рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. наголошується: «Конституція країни не містить будь-яких положень про можливість засто-

сування смертної кари як винятку з положення статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини» [1].

Право на життя є першоосновою всіх прав і свобод людини. Життя – це абсолютна цінність світової цивілізації. За його відсутності людину не можуть цікавити її особисті, політичні, економічні та інші права. Держава зобов'язана створювати сприятливі умови для життя людини всіма можливими засобами, однак ніхто не може гарантувати безпеку людині від війни, злочинності, інших причин, що забирають людське життя.

Окрема проблема – право держави на застосування смертної кари як виняткового заходу покарання. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права передбачено єдиний випадок, коли припускається позбавлення життя державою на законних підставах – вирок суду про страту за скоєння особливо тяжкого злочину (ст. 6). Європейська конвенція з прав людини припускає такі підстави позбавлення життя: захист будь-якої особи від незаконного насильства; здійснення правомірного арешту або запобігання втечі особи, що законно утримується під вартою; правомірно вжити право з метою придушення бунту чи заколоту (ст. 2).

Однак у світі поширюється негативне ставлення до смертної кари та вживаються заходи щодо її скасування. Практично всі європейські країни, в тому числі й Україна, її не застосовують. Життя – це природне право кожної людини, і держава не повинна позбавляти людину того, що вона не надавала. Стосовно злочинців, котрі скоїли особливо небезпечні злочини, то обов'язок держави – ізолювати таку особу від суспільства і створити умови, щоб вона ніколи туди не повернулася (неможливість утечі з місць позбавлення волі).

Евтаназія – це спричинення легкої смерті безнадійно хворому на його прохання з метою позбавити зайвих

страждань – уведення людини, яка помирає, лікарських чи інших засобів або здійснення дій, що зумовлюють настання смерті, або припинення надання людині медичної допомоги, спрямованої на продовження життя, прискорюючи настання природної смерті. Відповідно до ч. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України, забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, тобто евтаназія. Евтаназія не може розглядатись і як медична процедура, оскільки суперечить клятві Гіппократа. Навіть при пасивній евтаназії, допустимість якої обґрунтовує частина науковців і громадськості, лікар здійснює бездіяльність за наявності обов'язку – підтримувати життя. Убивство – це умисне позбавлення життя іншої людини, відповідно, й евтаназія є ні що інше як позбавлення життя. Воно відрізняється від інших видів умисних убивств лише мотивом (співчуття, жаль) і метою (позбавлення невиліковно хворої людини фізичних, психічних страждань). Однак усі інші ознаки складу злочину аналогічні, у тому числі й об'єкт – життя людини, яке визнано на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю. Інша річ, коли виділити цей склад убивства в привілейований, нарівні зі складами умисних убивств, учинених за пом'якшуючих обставин (ст. ст. 116, 117, 118 Кримінального кодексу України), ураховуючи специфічні мотив і мету як такі, що пом'якшують не лише покарання, а й кримінальну відповідальність.

Якщо припустити легалізацію евтаназії в Україні, тобто проголосити право на достойну смерть, то цей крок неодмінно активізує корупцію у відповідних сферах, незаконне взяття органів для трансплантації, усе це ускладнюватиметься проблемами в системі охорони здоров'я, низьким рівнем духовності й моралі в суспільстві. Отже, розкриваючи зміст права на життя, потрібно враховувати, що воно є основним природним правом, без якого всі інші права втрачають сенс. Ця обставина зумовлює обов'язок держави забезпечувати

збереження життя. До змістових елементів права на життя потрібно зарахувати право на збереження життя, на його недоторканність [5].

Також, згідно з ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України, людина з'являється в момент народження та зникає після смерті. Це означає, що українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як людину, хоча й може визнавати у випадках, установлених законом, інтереси «зачатої, але ще не народженої дитини». Аналізуючи цивільно-правову природу права на життя, потрібно зазначити, що це право, як і всі особисті немайнові права фізичної особи, відповідно до ст. 269 Цивільного кодексу України, є невід'ємним від носія, позбавленим економічного змісту, виникає в особи з моменту народження чи іншого моменту, що прямо передбачений законом, а також належить їй довічно.

Із правом на життя тісно пов'язані проблеми щодо використання ембріонів у медичних цілях, летаргічного сну, трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, суїциду, клонування, сурогатного материнства. Проблема визначення початку життя людини, тобто моменту, після якого вона набуває права на життя і його охорону, досить важлива з багатьох причин, у тому числі й пов'язаних із медичною діяльністю. Виникнення права на життя людини має не тільки теоретичне значення, від розв'язання цієї проблеми залежать питання правоздатності, визначення правової природи абортів й низка інших. Комплексний аналіз юридичної та медичної літератури дає змогу виділити три підходи до визначення початку життя людини, відповідно до яких право на життя в людини виникає з народження, моменту зачаття, різного терміну внутрішньоутробного розвитку. Кожна з представлених позицій має своїх прихильників та опонентів. З метою об'єктивізації сприйняття цього питання в контексті медичного права висвітливо позиції, що висуюються на захист того або ін-

шого підходу до визначення початку життя людини. Оскільки це поняття є предметом дослідження як природничих, так і суспільних наук, існують відмінності щодо його визначення, що зумовлено різними цілями й завданнями, які розв'язує кожна із цих наук. Так, у біологічному розумінні життя – це сукупність явищ, що відбуваються в організмах, особлива форма існування та руху матерії, що виникає на певному ступені її розвитку. Це – фізіологічне існування людини, тварини. У соціальному розумінні життя – це діяльність суспільства й людини в тих чи інших виявах. У питанні про визначення поняття «життя» для потреб права, яке покликане регулювати суспільні відносини, варто уникати використання виключно одного з вироблених підходів.

Сьогодні доволі спірним є визначення моменту права людини на життя, а визначення початку життя людини становить проблему абортів. У Франції життя дитини захищається державними законами через 10 тижнів після зачаття, в Данії – після 12 тижнів, у Швеції – після 20, в багатьох країнах життя юридично захищене лише після народження. Лауреат Нобелівської премії Джеймс Уотсон запропонував охороняти життя дитини через три дні після народження [7]. Із цього приводу (визначення початку життя) існують дві основні концепції: ембріональна (від лат. *embryo* – зародок) і натусіальна (від лат. *natus* – народжений). Із цих назв випливає, що ембріональна визнає момент появи права людини на життя від зачаття, а натусіальна – від народження. Так, прихильники першої концепції не мають чітко встановленого моменту появи в зародка права на життя. Прикладом може бути ч. 1 ст. 15 Конституції Словаччини від 1 вересня 1992 р.: «Життя людини охороняється ще до її народження». Друга концепція – натусіальна, або концепція «умовної правоздатності» – є більш прийнятною з погляду юридичної науки. Лише та людина, котра народилася, має право на життя.

Позиція Європейського суду щодо права на життя ненародженої дитини відображена в рішенні по справі «Во проти Франції» від 8 липня 2004 р. В обставинах справи зазначалося, що на шостому місяці вагітності громадянка Франції, перебуваючи в лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, що знаходилася в лікарні для операції. Так, у результаті помилково проведених процедур вагітність заявниці не могла тривати за медичними показниками, зародок віком 20–21 тижень врятувати не вдалося. Заявниця наполягала на порушенні низки її прав, у тому числі права на життя з боку співробітників госпіталю. Суд із прав людини, розглянувши докази сторін, дійшов висновку, що в конкретному випадку дійсно мало місце порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У преамбулі Декларації прав дитини 1959 р. зазначено, що «дитина через її фізичну та розумову незрілість має потребу в спеціальній охороні й турботі, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження...». Існує точка зору, що ембріон є живою істотою, знаходиться під захистом моральних норм і закону, починаючи з появи в нього так званої первинної смужки (зародку нервової системи), приблизно з 14 дня після зачаття. Інші дослідники, котрі займаються вивченням питань, пов'язаних із правом на життя, підтримують положення про виникнення такого права в людини у внутрішньоутробному стані та називають інші терміни початку життя в плода: перше серцебиття (4 тижні), реєстрація електрофізіологічної активності мозку (6 тижнів), реакції на больові подразники, формування органів і систем тощо.

У багатьох конституціях країн світу право людини на життя закріплене й має свою індивідуальну проблему на підставі конституційної генези держави, наприклад, у ст. 15 Конституції Королівства Іспанія 1978 р. зазначено, що «кожна людина має право на життя, фізичну та моральну недоторканність і не

може бути піддана катуванню чи негуманному, принизливому покаранню»; у ст. 40 Конституції Республіки Польща 1997 р. визначено, що «ніхто не може бути підданий катуванню, а також жорсткому, нелюдському або принизливому поводженню чи покаранню»; у ст. 31 Конституції Японії 1946 р. передбачено, що «ніхто не може бути позбавлений життя або свободи або бути підданий будь-якому покаранню інакше як відповідно до процедури, встановленої законом»; у п. 2 ст. 2 Основного Закону ФРН 1949 р. визначено, що «кожен має право на життя й особисту недоторканність. Свобода особи непорушна. Втручання в ці права допускаються тільки на підставі закону»; правова охорона життя – ст. 38 Конституції Польщі тощо [4].

Сучасне розуміння права на життя передбачає скасування смертної кари. Як свідчить світовий досвід, смертна кара не виправдалась як ефективний засіб у боротьбі зі злочинністю. Цей захід покарання не належить до чинників, що стримують злочинність. І тому понад 80 держав світу відмовилися від смертної кари (Австралія, Бразилія, майже всі європейські держави) або не застосовують її фактично (Андорра, Великобританія, 13 штатів США). Наприклад, у ст. 102 Основного Закону ФРН 1949 р. проголошено, що «смертна кара скасовується».

Право на життя становить першоснову всіх інших особистих немайнових прав. Конституція України в ст. 27 закріплює положення: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини». Юридичну регламентацію права на життя відображено не в самій Конституції, що є великою прогалиною Українського права, а внесено до ст. 281 Цивільного кодексу України.

Право людини на життя – досить невизначене й недосліджене поняття, що висуває перед законодавством низку проблем щодо людини. Проте конституційне закріплення обмежує-

ся такими рамками: по-перше, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а право на життя – обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його; по-друге, здійснення права на життя є реальною можливістю для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок; по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Сучасні розбіжні погляди на окремі аспекти права на життя можуть призвести не лише до правового конфлікту внутрішньодержавних правових систем, а й до істотних суперечностей у сфері застосування міжнародного права та здійснення міжнародного правосуддя.

Ключові слова: конституційні права, право людини на життя, національне та зарубіжне законодавство.

У статті досліджуються теоретичні концепції права на життя й формулюються загальні підходи до конституційного права людини у вітчизняному законодавстві, подається порівняльна характеристика із законодавством зарубіжних країн.

В статье исследуются теоретические концепции права на жизнь и формулируются общие подходы к конституционному праву человека в отечественном законодательстве, рассматривается сравнительная характеристика с законодательством зарубежных стран.

This article examines the theoretical concepts of the right to life and the formulation of common approaches to the constitutional law of human rights in domestic legislation, considers the comparative characteristics of the legislation of foreign countries.

Література

1. Конституція України, прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 31. – Ст. 141.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. – К. : Українська правнича фундація, 1995. – 12 с.

3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

4. Ковбан А.В. Права людини та громадянське суспільство : [навчальний посібник] / А.В. Ковбан, Б.В. Бабін. – О. : Фенікс, 2014. – С. 35–43.

5. Ольховик Л.А. Право на життя / Л.А. Ольховик // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 17. – С. 160–167.

6. Американская конвенция о правах человека от 22 ноября 1969 года // Международные акты о правах человека : сборник документов / сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – М. : Норма, 2002. – С. 867–886.

7. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина / О. Домбровська // Право України. – 2002. – № 5. – С. 38.

